

УДК 371.2:061.22(477.43/44)''19''(045)

**РОЛЬ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» У СТАНОВЛЕННІ
ТА РОЗВИТКУ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ НА ПОДІЛЛІ
(ПЕРША ЧВЕРТЬ ХХ СТОЛІТТЯ)**

Кришук Б.С.

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

У статті розкрито роль товариства «Просвіта» у становленні та розвитку освітніх закладів на Поділлі, зокрема діяльність членів товариства у сфері дошкільної, початкової середньої та вищої освіти в першій чверті ХХ століття.

Ключові слова: товариство «Просвіта», дошкільне виховання, школи, гімназії, Поділля, дитячі садки, Кам'янець-Подільський державний український університет.

**РОЛЬ ОБЩЕСТВА «ПРОСВИТА» В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ НА ПОДОЛЬЕ
(ПЕРВАЯ ЧЕТВЕРТЬ ХХ СТОЛЕТИЯ)**

Кришук Б.С.

В статье раскрыта роль общества «Просвита» в становлении и развитии образовательных учреждений на Подолье, в частности деятельность членов общества в сфере дошкольного, начального среднего и высшего образования в первой четверти ХХ века.

Ключевые слова: общество «Просвита», дошкольное воспитание, школы, гимназии, Подолье, детские сады, Каменец-Подольский государственный украинский университет.

**THE ROLE OF THE SOCIETY "PROSVITA" IN FORMATION AND
DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN PODILLIA
REGION (THE FIRST QUARTER OF THE XX CENTURY)**

Kryshchuk B.S.

The role of the society «Prosvita» in formation and development of educational institutions in Podillia region, in particular activity of the

members of the society in the sphere of pre-school, primary, secondary and higher education in the first quarter of the XX century has been revealed in the article.

Key words: society «Prosvita», pre-school education, schools, gymnasia, Podillia region, kindergartens, Kam'yanets'-Podil's'kyi State Ukrainian University.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Історико-педагогічні дослідження в умовах державної незалежності України набувають все більшої вагомості. На думку відомої дослідниці в галузі історії педагогіки О.В. Сухомлинської, «до актуальних проблем історико-педагогічного знання сьогодні відносять генезу ідей про національну школу, національне виховання, громадянське й патріотичне виховання, дитячий та молодіжний рух, духовність та ментальність дитини тощо» [20, с. 18]. Аналіз і розкриття сутності ключових питань історії української національної системи освіти на сучасному етапі є досить актуальним, особливо це стосується вивчення культурно-освітньої діяльності різноманітних товариств, організацій, спілок, які своїм завданням ставили поширення освіти та культури серед широких верств населення. Не виключенням є товариство «Просвіта», котре здійснювало широку культурно-просвітницьку діяльність, зокрема і брало участь у становленні та розвитку освітніх закладів Поділля на початку ХХ століття.

Аналіз досліджень і публікацій. Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі стала предметом спеціальних наукових розвідок В. Лозового, Г. Кучерова, В. Мацька, Є. Назаренка, Є. Сохацької та ін. Важливими джерелами до дослідження культурно-освітньої діяльності товариства «Просвіта» на Поділлі початку ХХ століття є часописи «Світова зірниця», «Життя Поділля», «Шлях», «Освіта», «Вільна Українська Школа», «Село» та ін., а також фонди архівних установ, зокрема ЦДАВО України (Ф.1065, 2158, 3560) (матеріали фонду 2158 вводяться до наукового обігу вперше), ЦДАМЛМ України (Ф. 39), ДАХМО (Ф.-Р. 582).

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття внеску товариства «Просвіта» у становлення системи освіти Поділля на початку ХХ століття загалом, та окремих освітніх закладів зокрема.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічна відсталість Правобережжя зумовила низький рівень освіти та культури населення подільського краю. Так, Л. Дровозюк наводить дані Всеросійського перепису населення 1897 р., відповідно до якого «у Київській губернії письменне населення становило 18,1%, у Волинській – 17,2%, у Подільській – 15,5%. Ці показники були найнижчими серед губерній європейської частини Росії» [5, с. 4]. А тому діячі «Просвіти» одним із своїх завдань ставили відкриття освітніх закладів і навчання в них саме українською, рідною для учнів мовою. У першому статуті товариства (1906 р.) вказувалося: «1. Товариство має на меті допомогу культурно-просвітному розвитку українського народу на Поділлі. 2. Щоб досягнути зазначеної мети, Товариство: 1) відкриває школи, бібліотеки, читальні, книгарні й кіоски...» [19, с. 1-2].

Товариство «Просвіта» та місцева влада приділяли велику увагу становленню та розвитку системи дошкільного виховання на Поділлі. Так, у Кам'янці-Подільському спільними зусиллями створили перший в Подільській губернії дитячий садок [28]. З метою покриття витрат на утримання дошкільних закладів «Просвіти» влаштовували вистави, гуляння, концерти. У с. Баговиця Кам'янець-Подільського повіту дитячий садок було відкрито в листопаді 1918 р. Найбільшу роль у його відкритті відіграло товариство «Просвіта» [4, с. 23].

Одним із чільних діячів «Просвіти», який доклав чи не найбільше зусиль до становлення системи дошкільного виховання в краї, був А. Животко. С. Русова називала А. Животка «відомим педагогом, що всією щирою любов'ю до дітей нагадує великого швейцарського педагога» [27, арк. 3]. Варто зазначити, що весною 1919 р. зусиллями А. Животка та працівників відділу дошкільного виховання, які заручились підтримкою народної управи, у Кам'янці-Подільському запрацювали перші на Поділлі місячні курси дошкільного виховання [11, с. 46]. Як зазначає дослідник діяльності сільських осередків товариства «Просвіта» в Україні Г. Кучеров, «частина дитсадків була організована і при сільських «Просвітах». У них робота проводилась із дітьми віком

від 3 до 8 років, на майданах від 3 до 12. Вже у день організації певної «Просвіти» ухвалювалося рішення про утворення дошкільного закладу [12, с. 125.].

У плані шкільної освіти товариство «Просвіта» важливу роль відводило українізації навчального процесу. Дослідник діяльності Львівської «Просвіти» С. Перський у своїй праці «Популярна історія товариства «Просвіта» аналізуючи діяльність Кам'янецької «Просвіти» зауважував, що «... завдяки її старанням дозволено викладати по школах Поділля українську мову (в дво-клясових і парохіяльних школах)» [14, с. 242]. Періодично на сторінках часопису «Світова Зірниця» публікувалися відомості про засідання та рішення Ради відділу товариства «Просвіта» (Могилів-Подільського). Так, відомо, що на зібранні відділу 20 жовтня 1906 р. було ухвалено виробити програми для початкових українських шкіл та недільних і вечірніх лекцій для дорослих [1]. У цьому ж часопису знаходимо повідомлення про те, що 23 травня [1907 р.] в Кам'янці-Подільському відбулося засідання членів ради Українського товариства «Просвіта». Після поточних справ, обмірковували відкриття приватних початкових шкіл, в котрих все викладалося би українською мовою... Члени товариства сподівались, що все вдасться, бо Статут дозволяв відкривати школи, а в Кам'янці-Подільському вже була польська школа [6].

Під час з'їзду «Просвіт» у м. Києві 20 вересня 1917 р. було вирішено, що «з'їзд «Просвіт» домагається заведення обов'язкової шкільної науки, а всіх своїх членів закликає до завзятої боротьби з неграмотністю через заведення курсів для неграмотних при кожній «Просвіті» [17, с. 42]. Вінницька «Просвіта» в 1917 р. відкрила у м. Вінниці дві українські гімназії, а в 1919 р. заснувала курси для учнів цих гімназій [15, с. 27]. При І-й Вінницькій Українській гімназії функціонувало три підготовчих класи – у 1-й приймалися діти (дівчата та хлопці, які не вміють ні читати, ні писати); у 2-й – ті, що вміють трохи читати і писати; у 3-й – ті, що знають молитви, вміють читати й розказувати прочитане, знають на пам'ять кілька віршів, вміють лічити в умі в межах сотні й знають складання й одлічі в межах тисячі; у 5-й (1 клас) 2-ї Української гімназії приймалися без іспитів дівчата та хлопці, які закінчили вищі початкові школи і чотири класи середніх шкіл, решта

по іспиту 3 курсу вищої початкової школи [2]. Окрім цього, у Вінниці товариство «Просвіта» влаштувало бурсу (інтернат) для учнів українських гімназій [24].

У газеті «Освіта» в розділі «Хроника» повідомлялося про те, що «На кошти Держави знову прийнято 13 вищих початкових шкіл, котрі виключно були відкриті або заходами Просвіти, або Повітовими Управами. Бажано було б, щоб і другі Просвіти, дивлячись на своїх сестер, старались працювати в такому напрямкові» [21, с. 28]. У січні 1919 р. Департамент Позашкільної Освіти Міністерства Народної освіти УНР просив Раду Міністрів УНР допомоги фінансово Кам'янець-Подільському товариству «Просвіта» на поширення його культурно-просвітницької роботи, визнаючи корисну роботу «Просвіти», яка «в Кам'янці має свою гімназію, дитячий садок і притулок, вечірні курси для дорослих...» [25, арк. 2.]. У публікації «Кам'янецьке к. пр. т-во «Просвіта», вказано, що „...За ініціативою «Просвіти» улаштовано: 1. Гімназію мішану ім. Руданського. 2. Гімназію для дорослих» [10]. Не залишались осторонь заснування освітніх закладів й інші товариства «Просвіта» Подільської губернії. Так, член Ради Жванецького культурно-освітнього товариства «Просвіта» ім. І.Стешенка Д. Олексюк уповноважувався вести переговори з різними Державними інституціями в справі відкриття гімназії в м. Жванці [26, арк. 15].

Також товариство «Просвіта» здійснювало плідну співпрацю і з учителями губернії (чимало їх були членами товариства). 7 вересня 1919 р. у Вінницькій „Просвіти” відбулося зібрання учителів-українців всіх шкіл Вінниці для вирішення організаційних питань [29], на яких було обговорено питання про зорганізування вінницького учительства та ухвалено утворити гурток місцевих учителів-українців, який має уявляти собою філію учительської спілки [22], а під час другого зібрання учителів-українців міста Вінниці 11 вересня 1919 р. було засновано та затверджено статут Вінницької філії повітової учительської спілки [23].

Одним із найвагоміших результатів діяльності товариства „Просвіта” на Поділлі є участь у заснуванні та становленні Кам'янець-Подільського державного українського університету (нині – Кам'янець-

Подільський національний університет імені Івана Огієнка). Чимало людей було задіяне у становленні університету у м. Кам'янці-Подільському. Однак, чи не найбільше зусиль до заснування закладу доклали діячі місцевої «Просвіти», яких і називають «духовними батьками» закладу: незмінний голова товариства – К. Солуха та її активні члени О. Шульмінський та О. Пащенко [16]. Окрім ініціативи створення вищої школи у місті, просвітяни брали участь у підготовці приміщення та матеріального забезпечення діяльності університету, вели пропагандистську роботу щодо необхідності відкриття вишу, поширення авторитету закладу серед населення, працювали над перспективами розвитку університету.

Один із провідних членів місцевої «Просвіти» О. Шульмінський запропонував міській думі та сприяв забезпеченню підтримки ідеї заснування вищого навчального закладу. 15 січня 1918 р. було обрано для підготовчої роботи особливу університетську комісію у складі 8 осіб, серед яких були й вищезазначені члени товариства «Просвіта» [18]. На початку весни в «Просвіті» було обговорено як принципи, так і деталі університетського будівництва, і щоб заручитися підтримкою українського уряду, переконати його в можливості та необхідності відкриття університету на Поділлі було відіслано до м. Києва делегацію. Як пише у свої спогадах О. Пащенко, до складу делегації в Міністерство освіти, щоб порушити клопотання про відкриття Університету, увійшли почесний голова «Просвіти» К. Солуха, його заступник, О. Пащенко та В. Приходько. Клопотання просвітян було позитивно зустрінуте чиновниками у м. Києві [13]. 6 липня 1918 р. відбулось засідання міської думи, яка обрала постійну університетську комісію на чолі з ректором І.І. Огієнком. Серед 21 її члена були 8 членів товариства «Просвіта»: Ю. Богацький, С. Іваницький, О. Пащенко, В. Приходько, Є. Сіцінський, К. Солуха, Г. Чирський і М. Шиян [9; 13; 16].

Напередодні університетського свята «Просвітою» було видано односторонню газету «Свято Поділля», присвячену Кам'янець-Подільському державному українському університету, в якій надруковано статті професорів вишу та ін. [18]. Кошти, отримані від реалізації тиражу, просвітяни вирішили передати незаможним студентам-українцям. Окрім цього, члени «Просвіти» взяли на себе ініціативу в справі організації

«Української Громади Студентів Кам'янець-Подільського Українського Університету» [7, с. 18]. У контексті пропагандистської діяльності 20 жовтня 1918 р. в околицях міста було проведено народні лекції, улаштовані лекційною комісією Кам'янець-Подільської «Просвіти». Лекції читалися про університет та його значення для народу (всього лекцій відбулося 3) [8, с. 22].

Однак, лише активною участю у справі відкриття університету «Просвіта» не обмежилася. Почесний голова товариства «Просвіта» К. Солуха став університетським лікарем [3, арк. 1.]. Як зазначає О.М. Завальнюк, Університетська комісія, добру третину якої становили члени «Просвіти», зайнялася питаннями підготовки до будівництва нових приміщень для університету» [9, с. 18]. Таким чином, члени товариства «Просвіта» на Поділлі не лише сприяли відкриттю Кам'янець-Подільського державного українського університету, а й брали активну участь у його подальшому функціонуванні.

Доповненням до діяльності подільських просвітян щодо відкриття та підтримки функціонування освітніх закладів на початку ХХ століття було: організація діяльності *книгозбірень, хат-читалень (бібліотек-читалень)*, які забезпечували широкий доступ населення до літератури, і в першу чергу, україномовної; масові форми роботи: *лекції, бесіди, диспути, читання рефератів* з актуальних проблем українства, національної справи, сутності та основної мети й завдань діяльності товариства „Просвіта”, роз'яснювальної роботи; організація *курсів українознавства, вечірніх курсів та шкіл для дорослих, забезпечення освітою неписьменних та малограмотних*, які улаштовувалися по багатьох просвітянських осередках губернії.

Висновки. Таким чином, аналіз періодичної преси початку ХХ століття, архівних джерел, досліджень сучасних науковців дав підстави стверджувати, що товариство «Просвіта» Поділля відіграло важливу роль у становленні та розвитку освітніх закладів на Поділлі, зокрема у відкритті закладів та підготовці працівників сфери дошкільного виховання, у відкритті та функціонуванні шкіл та гімназій, проведенні курсів українознавства, курсів для дорослих, а вершиною культурно-освітньої діяльності товариства стала участь у відкритті Кам'янець-Подільського державного українського університету.

До перспектив подальших досліджень відносимо розкриття внеску подільських просвітян у процес організації освіти неписьменних, боротьбу за поширення україномовного навчання на теренах подільського краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Від Ради Могилівського Відділу Подільського Українського Товариства „Просвіта” // Світова Зірниця. – 1906. – № 37 (2 листопада). – С. 11–12.
2. Вінницькі Українські гімназії. – Шлях. – 1919. – Ч. 13 (неділя, 31 серпня). – С. 4.
3. ДАХмО. – Ф.Р-582. – Оп.2. – Спр.192. – 3 арк.
4. Дитячий садок в с. Баговиці Кам’янецького повіту на Поділлі // Село. – 1919. – № 7. – 19 лютого. – С. 23–24.
5. Дровозюк Л. М. Земства і народна школа на правобережній Україні у 1904-1920 рр. / Л. М. Дровозюк. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 1997. – 48 с.
6. З газет та журналів // Світова Зірниця. – 1907. – № 15. – С. 12.
7. З життя „Просвіт” на Поділлі // Село. – 1918. – № 40-41. – С. 16–18.
8. З життя „Просвіт” Поділля // Село. – 1918. – №№ 44-45. – С. 22–23.
9. Завальнюк О. М. „Просвіта” і заснування Кам’янець-Подільського державного українського університету / О. М. Завальнюк // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі : матеріали всеукр. наук.-краєзн. конф. – Хмельницький, 1995. – С. 16–19.
10. Кам’янецьке к. пр. т-во „Просвіта” // Життя Поділля. – 1919. – № 114.
11. Коваль В.В. Аркадій Животко: Кам’янецькі сторінки біографії / В.В. Коваль // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 10 : Матеріали шостого круглого столу „Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. – С. 40–50.
12. Кучеров Г. Г. Становлення і діяльність сільських товариств „Просвіта” Правобережної України (1905-1923 рр.) : дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Геннадій Геннадійович Кучеров. – Кам’янець-Подільський, 2007. – 262 с.
13. Пашенко О. Заснування Кам’янець-Подільського державного Українського Університету / О. Пашенко // Наша культура. – 1936. – № 5 (14) . – С. 338–343.

14. Перський С. Популярна історія товариства „Просвіта” (з ілюстраціями) / Степан Перський. – Львів : друкарня Видавничої Спілки „Діло”, 1932. – 268 с.
15. По Поділля // Село. – 1919. – № 7. – 19 лютого. – С.23-24. – С.25-27. – С. 27.
16. Приходько В. Повстання Українського державного Університету в Кам’янці на Поділлі / В. Приходько. – Варшава, 1935. – С. 6–7.
17. Русова С. Від Відділу позашкільної Освіти при Генеральному Секретаріатові / С. Русова // Вільна Українська Школа. – 1917. – № 1 (вересень). – С. 42–47.
18. Свято Поділля. – 1918. – 22 жовтня.
19. Статут Подільського Українського Товариства „Просвіта”. – Кам’янець-Подільський : друкарня С. Крижацького, 1906. – 8 с.
20. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
21. Хроніка // Освіта. – 1919. – № 1. С. 26–29.
22. Хроніка // Шлях. – 1919. – Ч. 20 (вівторок, 9 вересня). – С. 2.
23. Хроніка // Шлях. – 1919. – Ч. 23 (субота, 13 вересня). – С. 2.
24. Хроніка // Шлях. – 1919. – Ч. 7 (субота, 23 серпня). – С. 2.
25. ЦДАВО України. – Ф.1065. – Оп. 1. – Спр. 133. – 3 арк.
26. ЦДАВО України. – Ф. 2158. – Оп. 1. – Спр.1. – 44 арк.
27. ЦДАВО України. – Ф. 3560. – Оп. 1. – Спр.63. – 124 арк.
28. ЦДАМЛІМ України. – Ф. 39. – Оп. 12. – Спр. 12.
29. Шкільне життя // Шлях. – 1919. – Ч. 19 (неділя, 7 вересня). – С. 4.